

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.2.27>**М. І. Насонов,**

кандидат економічних наук

ВИДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу правової категорії «національна безпека» через призму її видових складових, основна увага зосереджена на законодавчому забезпеченні в умовах міжнародної інтеграції та адаптації до стандартів ЄС та НАТО. Метою дослідження є правовий аналіз категорії «національна безпека» для уточнення її видів, що дозволить забезпечити комплексне правове регулювання безпеки в Україні.

У статті розглядаються теоретичні та правові основи формування законодавства про національну безпеку України, починаючи з моменту здобуття незалежності. Основною джерельною базою дослідження є Конституція України та інші нормативно-правові акти, що регулюють питання національної безпеки. У роботі детально розглядаються різні види національної безпеки, які закріплені в українському законодавстві, серед яких воєнна, екологічна, інформаційна, державна, кібербезпека та інші.

Основними висновками дослідження є виявлення тенденцій розвитку законодавства у сфері безпеки, в тому числі диференціація видів національної безпеки за об'єктами захисту: держава, суспільство, особа. Залежно від виду національних інтересів та за сферами життєдіяльності можна виділити – екологічну безпеку, техногенну безпеку, продовольчу безпеку, інформаційну безпеку, енергетичну безпеку та інші види. Автор також звертає увагу на динамічність термінології у правових актах, що стосується національної безпеки, та вказує на необхідність узгодження понять для ефективного правового регулювання. Особлива увага приділяється сучасним викликам, що стоять перед національною безпекою, та необхідності адекватного реагування на них на законодавчому рівні.

Стаття має практичну цінність для правознавців, науковців та фахівців у сфері національної безпеки, оскільки висвітлює сучасні підходи до правового регулювання цієї галузі в Україні та пропонує шляхи вдосконалення законодавства України у сфері національної безпеки.

Ключові слова: національна безпека, національні інтереси, інформаційна безпека, державна безпека, воєнна безпека, економічна безпека.

Постановка проблеми. Одним із ключових завдань будь-якої держави є забезпечення національної безпеки, яка виступає атрибутом її незалежності, адже впливає на загальний розвиток країни та реалізацію її національних інтересів. Сфера забезпечення національної безпеки сучасної держави перебуває у стані стрімких та постійних змін, які торкаються практично всіх сторін життєдіяльності суспільства та функціонування держави, що зумовлює поліфункціональну природу категорії «національна безпека».

Досліджуючи правову природу категорії національна безпека, необхідно передовсім визначитись щодо її видів, що дозволить визначити стан законодавчого забезпечення її складових з метою комплексного правового регулювання національної безпеки України в умовах міжнародної інтеграції та адаптації до стандартів ЄС

та НАТО. Варто відзначити, що серед науковців бракує одностайності у цьому питанні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові розробки проблематики забезпечення національної безпеки охоплюють джерела як філософського, політичного, соціологічного так і правового характеру. Науково-теоретичну базу дослідження склали праці відомих науковців у сфері безпекознавства, таких як В. Андрейцев, О. Андрійко, Т. Білоус, В. Горбулін, О. Дзьобань, С. Дубовик, В. Колпаков, Б. Кормич, В. Ліпкан, Г. Ситник, М. Левицька, О. Маначинський, В. Настюк, Н. Нижник, О. Пономаренко, Г. Рудько, М. Цурюпа, З. Чуйко та ін.

При цьому в спеціальній літературі досліджуються окремі види національної безпеки, які не знайшли належного законодавчого забезпечення, такі як безпека духовної сфери [1], інформаційна безпека [2], енергетична безпека [3],

політична безпека [4], економічна безпека [5], соціальна безпека [6], техногенно-екологічна безпека [7] та ін. Водночас більшість із зазначених праць проводились в споріднених з правом галузевих науках, в різний час та не враховують сучасні виклики та загрози, які стоять перед Україною, що актуалізує необхідність даного дослідження.

Джерельною базою для проведення дослідження стали Конституція України та інші нормативно-правові акти у сфері забезпечення національної безпеки.

Метою статті є здійснення правового аналізу категорії національна безпека з позиції її видових складових через призму законодавчого забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Виникнення нових загроз національній безпеці та необхідність запобігання сучасним викликам зумовлюють виокремлення різноманітних видів національної безпеки, які знаходять своє закріплення у чинному законодавстві України.

Становлення законодавства України у сфері національної безпеки бере свій початок із проголошенням Декларації про Державний суверенітет України 16 липня 1990 р. № 55-XII [8] та здобуттям Україною незалежності. Законодавче забезпечення національної безпеки на той час характеризувалось тим, що, по-перше, в нормативно-правових актах регламентувались правові засади окремих видів національної безпеки, наприклад, у Декларації про Державний суверенітет України окремими розділами визначались правові засади екологічної безпеки (розділ 7) та зовнішньої і внутрішньої безпеки (розділ 9). При цьому, аналіз розділу 9 Декларації про Державний суверенітет України дозволяє зробити висновок, що зовнішня і внутрішня безпека практично ототожнюється із воєнною безпекою. По-друге, поштовхом для подальшого розвитку законодавства про національну безпеку стала необхідність відповідного реагування на різноманітні види небезпек. Так, в Акті проголошення незалежності України [9] акцентується увага на «смертельній небезпеці, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року». Проте, як зазначає В. Смолянук, поряд із широким використанням такої термінології як «українська нація», «національна держава», «національна державність», «усі національності», «національно-культурний розвиток», «національно-культурне відродження», «національно-етнографічні особливості»,

«національно-культурні потреби», «національні цінності», термін «національна безпека» ні в Декларації про Державний суверенітет України ні в Акті проголошення незалежності України не вживається [10, с. 166-167].

Постановою Верховної Ради України «Про Основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 р. № 3360-XII [11] були визначені фундаментальні загальнонаціональні інтереси України, які мають бути покладені в основу засад, напрямів, пріоритетів та функцій її зовнішньої політики. Базовою вимогою у здійсненні зовнішньої політики України має бути якнайповніше і якнайефективніше забезпечення національних інтересів країни, які диференційовано на три основні групи: а) стратегічні та геополітичні інтереси, пов'язані з забезпеченням національної безпеки України та захистом її політичної незалежності; б) економічні інтереси, пов'язані з інтегруванням економіки України у світове господарство; в) регіональні, субрегіональні, локальні інтереси, пов'язані із забезпеченням різноманітних специфічних потреб внутрішнього розвитку України. Варто відзначити, що в зазначеній Постанові Верховної Ради України, яка нині вже втратила чинність, згадуються наступні види безпеки: «національна безпека», «міжнародна безпека», «загальна безпека», «безпека для себе», «безпека для всіх», «міжнародна регіональна безпека», «загальноєвропейська безпека», «політична безпека», «загальна і регіональна безпека», «універсальна безпека», «глобальна безпека».

В Конституції України [12], яка на конституційному рівні закріпила правові засади національної безпеки та її різновидів, регламентуються такі види національної безпеки: «національна безпека» (ст.ст. 18, 32, 34, 36, 39, 44, 92, 106, 107, 116), «безпека людини» (ст.3), «екологічна безпека» (ст. 16, ст. 92, ст. 116), «інформаційна безпека» (ст. 17), «державна безпека» (ст. 17), «безпека держави» (ст. 37), «особиста безпека судді» (ст. 126), «громадська безпека» (ст. 138), «особиста безпека судді Конституційного Суду України та членів сім'ї» (ст. 149).

Уперше, як зазначають М. Гурковський та М. Сидор, в історії країни прийнято й офіційно опубліковано законодавство про національну безпеку України, зокрема Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України, затверджену Постановою Верховної Ради України від 16.01.1997 р. № 3/97-ВР [13], Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року № 964-

IV[14], Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» [15] та інші. Наразі всі зазначені нормативно-правові акти втратили чинність або діють у новій редакції.

Закон України «Про основи національної безпеки України» закріплював досить об'ємне визначення поняття національної безпеки, та визначав останню як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, охорони дитинства, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, кібербезпеки та кіберзахисту, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондів ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам». Ґрунтуючись на даному визначенні, А. Мосейко підсумовує, що національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави, національних цінностей, способу життя від широкого спектра зовнішніх і внутрішніх загроз, різних за своєю природою [16, с. 44].

Серед видів національної безпеки, поряд з безпекою особи, безпекою суспільства і безпекою держави (Преамбула Закону, ст. 1), згадуються наступні її види: «інформаційна безпека» та «кібербезпека» (ст. 1, ст. 2), «міжнародна колективна безпека» (ст. 5), «безпека дитини»

(ст. 6), «державна безпека» (ст. 7, ст. 8); «безпека людства» (ст. 7), «безпека державного кордону» (ст. 7, ст. 8), «міжнародна безпека» (ст. 8), «безпека прикордонного простору» (ст. 8), «енергетична безпека» (ст. 8), «продовольча безпека» (ст. 8), «безпека експлуатації промислових, сільськогосподарських і військових об'єктів, споруд та інженерних мереж» (ст. 8), «екологічна, ядерна та радіаційна безпека» (ст. 8), «власна безпека громадян» (ст. 9).

По іншому визначає види національної безпеки Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. № 2411-VI [17]. Зокрема, в зазначеному Законі мова йде про «техногенну безпеку» (ст. 6, ст. 9), «безпеку держави» (ст. 6), «безпеку продукції» (ст. 7), «енергетичну безпеку» (ст. 7), «продовольчу безпеку» (ст. 7), «безпеку дитини» (ст. 8).

З прийняттям Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII [18], який наразі є основним нормативно-правовим актом у сфері національної безпеки, національна безпека України визначається як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. До видів (напрямів) національної безпеки віднесено: воєнну безпеку, громадську безпеку, державну безпеку, кібербезпеку, прикордонну безпеку (ст. 1); міжнародну колективну безпеку (ст. 2); зовнішньополітичну безпеку, економічну безпеку, екологічну безпеку, безпеку критичної інфраструктури (ст. 3); пожежну та техногенну безпеку (ст. 18); інформаційну безпеку (ст. 18, ст. 19), безпеку посадових осіб (ст. 21).

В Стратегії національної безпеки України від 14 вересня 2020 р. [19], яка, відповідно до ст. 26 Закону України «Про національну безпеку», є основою для підготовки всіх інших документів щодо планування у сферах національної безпеки і оборони, регламентуються наступні види національної безпеки: «прикордонна безпека», «громадська безпека», «державна безпека», «кібербезпека», «воєнна безпека», «економічна безпека», «енергетична безпека», «біобезпека», «інформаційна безпека», «продовольча безпека», «безпека лікарських засобів», «екологічна безпека, зокрема безпека середовища життєдіяльності людини», «безпека людини і довкілля».

В галузевому законодавстві теж регламентуються різноманітні види національної безпеки. Так, у Митному кодексі України від 13 березня

2012 р. № 4495-VI [20], поряд з інформаційною безпекою та кібербезпекою (ст. 32), регламентуються особливості забезпечення митної безпеки, як стану захищеності митних інтересів України (ст. 6). Правові засади продовольчої безпеки як захищеності життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності визначено в ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільськогосподарства України» від 24 червня 2004 р. № 1877-IV [21]. В Законі України «Про ветеринарну медицину» в редакції Закону № 361-V від 16 листопада 2006 р. [22] регламентується біологічна безпека (ст. 1); в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року № 1264-XII [23] – біологічна та генетична безпека (ст. 20-2, ст. 35), радіаційна безпека (ст. 20-2), безпека здоров'я населення (ст. 40); промислова безпека (ст. 66), безпека використання ядерної енергії (ст. 66) та ін.

Висновки і пропозиції. Таким чином, якщо узагальнити основні види національної безпеки, які передбачені законодавством України, то їх можна класифікувати за об'єктною ознакою на безпеку держави, безпеку суспільства (громадська безпека) та безпеку особи (особиста безпека), остання в законодавстві регламентується також як безпека людини і громадянина, безпека дитини, безпека посадовця, безпека журналістів, безпека суддів та членів їх сімей і т. ін. Залежно від виду національних інтересів та за сферами життєдіяльності можна виділити – екологічну безпеку, техногенну безпеку, продовольчу безпеку, інформаційну безпеку, енергетичну безпеку та ін. Як зазначає В. Ліпкан, будь-які види національної безпеки опосередковані інтересом людини в її забезпеченні в конкретній сфері життєдіяльності [24, с. 34]. При цьому, єдиний підхід щодо визначення видів національної безпеки в законодавстві України відсутній.

Це зумовлено тим, що поняття національної безпеки є досить динамічним, оскільки національні інтереси та національні цінності залежно від певного історичного етапу розвитку суспільства, суспільно-політичної, економічної чи соціальної ситуації змінюються. Водночас, негативним чинником, який потребує усунення, це використання різної термінології щодо одного і того ж виду національної безпеки, при цьому це може бути як в одному нормативно-право-

вому акті, так і в різних. Для прикладу, державна безпека – безпека держави; екологічна безпека – безпека середовища життєдіяльності людини – безпека довкілля; прикордонна безпека – безпека державного кордону – безпека прикордонного простору; біологічна безпека – біобезпека тощо. Крім того, доцільним є врегулювання на рівні окремих законодавчих актів особливості забезпечення окремих видів національної безпеки (економічної безпеки, продовольчої безпеки, екологічної безпеки, інформаційної безпеки та ін.) з урахуванням необхідності гарантування національної безпеки у умовах воєнного стану, повоєнної відбудови України, міжнародної інтеграції та адаптації до стандартів ЄС та НАТО.

Список використаних джерел:

1. Дзьобань О. П. Безпека духовної сфери України з точки зору соціальнофілософського аналізу (до постановки проблеми). *Право і безпека*. 2002. № 1. С. 172-175.
2. Кормич Б. А. Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України : [монографія]. Одеса: Юридична література. 2003. 472 с.
3. Ксьонзенко В. П. Енергетична безпека як визначальний чинник економічної незалежності України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія». Х., 2001. 19 с.
4. Кремень В. Г. Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення : [монографія] / В. Г. Кремень, І. Ф. Бінько, С. І. Головащенко. К.: МАУП, 1998. 92 с.
5. Мунтіян В. І. Економічна безпека України: [монографія]. К.: Вид-во КВІЦ, 1999. 462 с.
6. Соціальні ризики та соціальна безпека в умовах природних і техногенних надзвичайних ситуацій та катастроф: [монографія]; відп. ред.: В. В. Дурдинець, Ю. І. Саєнко, Ю. О. Привалов. К.: Стило, 2001. 497 с.
7. Рудько Г. І. Техногенно-екологічна безпека геологічного середовища (наукові та методичні основи). Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 360 с.
8. Декларація про Державний суверенітет України 16 липня 1990 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.
9. Акт проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради Української РСР. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.
10. Смолянчук В. Національна безпека незалежної України: осягнення сутності. *Політичні дослідження*. №1. 2021. С. 163-186. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/smolianiuk_natsionalna.pdf

11. Про Основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. № 3360-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 37. Ст. 379.
12. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
13. Концепції (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16.01.1997 р. № 3/97-ВР. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80#Text>
14. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351.
15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287. *Офіційний вісник України*. 2015. № 43. Стор. 14. Ст. 1353.
16. Мосейко А. Г. Національна безпека України як об'єкт публічного адміністрування. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2 (86). С. 42–52.
17. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України № 2411-VI від 01.07.2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. ст.527.
18. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2469-19>
19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. . *Офіційний вісник України*. 2020. № 75. Стор. 127. Ст. 2377.
20. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-45. № 46-47. № 48. Ст.552.
21. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 р. № 1877-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 49. Ст. 527.
22. Про ветеринарну медицину: Закон України від 25 червня 1992 року № 2498-XII, в редакції Закону № 361-V від 16.11.2006. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 5-6, ст.53.
23. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст.546.
24. Ліпкан В. А. Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України. Дис... докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ: КНУВС. 2008. 400 с.

Nasonov M. I. Types of national security according to the legislation of Ukraine

This article is dedicated to the analysis of the legal category «national security» through the lens of its various components, with a primary focus on legislative provisions in the context of international integration and adaptation to EU and NATO standards. The aim of the study is a legal analysis of the category of «national security» to clarify its types, which will allow for comprehensive legal regulation of security in Ukraine.

The article examines the theoretical and legal foundations of the formation of Ukrainian national security legislation, starting from the moment of independence. The primary sources for the research include the Constitution of Ukraine and other regulatory legal acts governing national security issues. The paper provides a detailed examination of various types of national security enshrined in Ukrainian legislation, such as military, ecological, informational, state, cyber security, and others.

The main conclusions of the research reveal trends in the development of legislation in the field of security, including the differentiation of types of national security based on the objects of protection: state, society, and individual. Depending on the type of national interests and areas of activity, the following types of security are distinguished: ecological security, technological security, food security, informational security, energy security, and others. The author also highlights the dynamic nature of terminology in legal acts related to national security and emphasizes the need to harmonize concepts for effective legal regulation. Special attention is given to modern challenges facing national security and the necessity for an adequate legislative response to these challenges.

The article holds practical value for legal scholars, researchers, and professionals in the field of national security, as it outlines modern approaches to the legal regulation of this sector in Ukraine and offers ways to improve Ukrainian legislation on national security.

Key words: national security, national interests, information security, state security, military security, economic security.